

відіграють важливу роль і становлять невід'ємну частину мовної системи художнього тексту, а їх функціонування та семантико-стилістична роль регламентуються індивідуально-авторським стилем. Подібна проблематика буде актуальною у подальших дослідженнях синтаксичних особливостей мови художніх творів українських письменників.

Список використаної літератури

1. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
2. Словацький Ю. Вибрані твори: У 2-х т. Т. II. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1959. 567 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2010. 408 с.

Наталія Матвеєва,
доктор філософії з філології, викладач,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Інститут української мови НАН України

МОВНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація

Тези присвячено аналізу мовного й культурного аспектів національного відродження в Україні на початку ХХ століття. Основну увагу зосереджено на мові української періодики, зокрема щоденної українськомовної газети «Рада». З'ясовано, що процес українізації 20-х років ХХ ст. був початковим етапом радянської ідеології, кінцевим результатом якої мало стати злиття націй.

Ключові слова: національне відродження, цензура, періодика, українізація.

Keywords: national revival, censorship, periodicals, Ukrainianization.

Повалення царського режиму на початку ХХ століття ознаменувало нову хвилю національного відродження України. Після скасування Валуєвського циркуляру й Емського указу, що великою мірою загальмували розвиток української мови та культури на довгий період, відбулося послаблення мовного режиму.

Метою нашого дослідження є аналіз мовного й культурного аспектів національного відродження країни на початку ХХ ст.

Важливим наслідком скасування цензури стала поява українськомовної періодики. Зокрема, з 1906 р. в Києві розпочалося видання щоденної українськомовної газети «Рада», яка проіснувала до 1919 р, щоправда, з перервами. Потреба створення таких газет була цілком зрозумілою, позаяк українці прагнули консолідуватися і відокремитися від Росії. Так, у листі Л. М. Жебуньова до фундатора газети Є. Х. Чикаленка засвідчено той факт, що населення охоче сприймало українську мову на сторінках газети, однак люди певною мірою відвикли від рідної мови, а отже, місія газети ставала ще актуальнішою [2, с. 55].

Питання мови української преси було справді надзвичайно важливим. Через наслідки політики русифікації багато людей виписували російські газети, які були звичніші для них і з новішою інформацією. Є. Х. Чикаленко неодноразово наголошував на проблемі конкурентоспроможності української газети, підкреслюючи, що ті люди, які вміють говорити селянською українською мовою, не виписуватимуть «Ради», бо вони краще зрозуміють газету російську, та й та дасть їм більше новин, які до того ж будуть свіжіші [10, с. 57]. З огляду на це українській пресі було доволі важко змагатися з російською, престиж якої, очевидно, був значно вищим.

Окрім конкуренції, українська газета зіштовхнулася зі ще однією серйозною проблемою – відсутність українськомовного читача: «По городах нема ще інтелігенції, яка б говорила по-українському вдома, в родині, на вулиці і взагалі скрізь, вона ще тільки народжується. Про сільський народ я й не кажу, бо він або зовсім неграмотний, або покалічений російською школою

і не може, а то й не хоче читати української газети, яка пишеться мовою, виробленою хоч і на народній основі, але з масою слів і виразів не народних і чужих народів, бо він їх не чує ні в школі, ні в суді, ні в житті». Тому «виходить так зване зачароване коло, – продовжує Є. Х. Чикаленко, – щоб існувала преса, треба свідомого громадянства, щоб було свідоме громадянство, треба, щоб існувала преса!» [10, с. 56–58].

Оскільки в Києві на початку ХХ ст. домінували росіяни та українці, виховані під впливом російської ідеології, то свідомого громадянства було небагато. На таке становище української мови вказує також Г. Юзевський, зауважуючи, що на той час саме російська «звучала на вулицях, у магазинах, трамваях, службах, установах. Нею розмовляли старші, молодь, діти» [11, с. 81].

Таким чином, українська газета, окрім конкуренції з російською газетою, повинна була долати опір певного прошарку народу й уряду [7, с. 74]. Московське керівництво неодноразово наголошувало на негативному ставленні до української періодики. Якщо воно й визнавало «логічність існування преси для всіх недержавних народів», то для українців уважало її непотрібною, бо «все малороссы прекрасно понимают по-русски» [10, с. 13].

Однак українськомовну газету все-таки продовжували видавати, а коло її читачів поступово розширювалося. Л. М. Жебуньов засвідчував упевненість у великій місії українськомовної газети в одному з листів до Є. Х. Чикаленка, де писав, що «звичка до мови – діло часу, і не може вона не посуватись наперед». А тому той, хто читав її впродовж року, «не може не стати свідомим українцем, і не може бути, щоб він мовчав, нікого не нахилив до українства» [2, с. 87].

До речі, становище преси в містах виявилось дещо кращим, ніж у селах, позаяк у великих населених пунктах значно легше виписувати українську газету [7, с. 74]. Тут адміністрація не мала змоги аж настільки контролювати приватне життя людей, тому мешканцям міста було простіше виписувати «Раду», чи навіть «Слово», «і не чути, щоб коли видирали ці часописи, як це мало не скрізь робила сільська поліція» [10, с. 57]. Хоча й серед селян уже

з'являлися люди, які з великим задоволенням читали українські книжки й газети, що в той час було великим ризиком, бо за передплату українського часопису могли навіть звільнити з роботи [10, с. 57]. Отож, як бачимо, українська преса таки змогла зайняти свою нішу в національному відновленні держави й згуртувати навколо себе велике коло свідомих громадян.

Однак національне відродження все ж починалося зі столиці. Це було зрозуміло Московському уряду, тому він всіляко обмежував діяльність активістів і забороняв різноманітні демонстрації. Особливо складною була ситуація з відзначенням столітнього ювілею Т. Г. Шевченка. Відомо, що Україна з великою радістю готувалася вшанувати пам'ять Кобзаря, але російська преса всіма силами намагалася зневажити його ім'я. «Київська права преса – націоналістичний «Кієвлянин» та чорносотенний «Кієв»..., а за ними і вся права преса по всій Росії... чого тільки не наговорили, – згадує в щоденнику Є. Х. Чикаленко. – Шевченко – безбожник, богохульник, сепаратист, ворог російської державності. І от мазепинці хочуть такому злочинцеві ставити пам'ятник у «святom Кієвe» та святкувати його 100-літній ювілей. Мазепинці, мовляв, добре знають, що він нездара, що вірші йому писав Куліш, що він п'яниця та аморальна людина, але вони хочуть скористатись його популярним іменем, щоб зробити гучну політичну, сепаратистичну демонстрацію» [10, с. 310]. З огляду на це всі заплановані дії на честь ювілею Кобзаря в столиці були заборонені, а українцям навіть не вдалося поставити пам'ятник чи назвати його іменем якусь київську вулицю чи площу.

Утім на той час багато українців вже були національно свідомими, що дозволяло їм виступати проти наказів московського уряду. В результаті заборони святкування столітнього ювілею Шевченка відбулися масові демонстрації студентів у Києві. Відомо, що понад 1800 людей прийшли до приміщення Комерційного інституту (зараз у цьому будинку знаходиться Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), де співали «Вічная пам'ять» і розкидали прокламації. Одночасно з цим заходом різні акції відбувалися біля Володимирського й Софійського соборів [8, с. 526–529].

Таким чином, заборони царського уряду відзначати ювілей Т. Г. Шевченка викликали зворотню реакцію суспільства: під їх впливом на бік українського руху перейшли навіть ті, хто раніше тримався осторонь [1, с. 69].

У період національного відродження країни збільшився обсяг української книжкової продукції, з'явилися нові видавництва і книгарні, пожвавилось театральне життя. Щоправда, політика українізації, яку провадило більшовицьке керівництво у 20-х рр. ХХ ст., була лише прихованим курсом радянської влади, у перспективі спрямованим на русифікацію і денаціоналізацію всіх народів СРСР, у тому числі українського. За словами Л. Т. Масенко, політика коренізації мала на меті тільки «світоглядну уніфікацію суспільства на ґрунті поширення єдиної комуністичної ідеології, що ефективніше можна було зробити, провадячи пропаганду національними мовами народів колишньої Російської імперії» [4, с. 27].

Таким чином, процес українізації був лише початковим етапом в ідеології більшовиків, який уже в 30-х рр. ХХ ст. замінили політикою формування з багатьох народів Радянського Союзу однорідного в ідеологічному й мовно-культурному плані населення, позбавленого свободи самовираження [5, с. 44]. Засуджуючи лише на словах Валуєвський циркуляр, радянське керівництво насправді здійснювало його практичну реалізацію [9, с. 6], кінцевою метою якого було повне знищення української мови.

У зв'язку з цим постійно пропагувалася думка про те, що українська й російська мови виникли з одного ґрунту, вони є братами. Відповідно, російська, як старший брат, мала низку переваг. Саме тому їй надавали статус другої рідної мови, мови міжнаціонального спілкування в СРСР, мови всесвітнього значення і такої, якою говорили навіть вожді світового пролетаріату Ленін і Сталін, що мало би ще більше сприяти зростанню її престижності [6, с. 193].

Отже, через свою мовну політику Московія досягла того, щоб українська та російська мови не розрізнялися, а сприймалися як спільні, братні, однаково рідні. Радянському режиму вдалося виховати в українців комплекс

неповноцінності й меншовартості, який певною мірою залишився і до сьогодні [7, с. 80]. Таким чином, асиміляція, що тривала декілька століть, а також насадження думки про російську мову як рідну, призвели до руйнації національної та мовної ідентичностей українців.

Список використаної літератури

1. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. URL : <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>
2. Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка 1907 – 1919 роки / упоряд. Старовойтенко І. Київ, 2005. 252 с.
3. Масенко Л. Т. 100-річний ювілей Шевченка в Києві: демонстрації, співи і бійки. *День*. URL : <http://incognita.day.kiev.ua/100-richnij-yuvilej-shevchenka-v-kiyevi-demonstracziyi-spivi-i-bijki.html>
4. Масенко Л. Т. Доба українізації 20-х років ХХ ст.: засади освітньої й культурної політики Миколи Скрипника. *Дивослово*. Київ, 2004. № 5. С. 27–30.
5. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 163 с.
6. Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2017. 240 с.
7. Матвеева Н. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. Інститут української мови НАН України. Київ, 2021.
8. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847 – 1914). Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Боряк Г.; упоряд. Боряк Г., Баран В. та ін.; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. LXII; 810 с.
9. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : документи і матеріали / Упор. Масенко Л. Т. та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
10. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907 – 1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.
11. Юзевський Г. Замість щоденника / пер. Васейко Ю. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 168 с.